

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2016 metai
1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2016

1

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2016

1

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ
Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznaneje

Zigmantas KIAUPA
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Сергей Владимирович По л е х о в. **Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века.** Москва: Индрик, 2015. ISBN 978-5-91674-366-1

2015 m. „Indrik“ leidykloje Maskvoje išleista Rusijos mokslų akademijos Rusijos istorijos instituto darbuotojo Sergejaus Polechovo monografija, parengta pagal disertaciją ir atlikus podoktorantūrinę stažuotę¹. Studijos pavadinimas – „Vytauto paveldėtojai. Vidaus karas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. 4 dešimtmetyje“² ne tik įvardija nagrinėjamą tyrimo problemą ir chronologiją, bet ir labai taikliai apibūdina autoriaus kuriamą koncepciją. XV a. ketvirtame dešimtmetyje kilęs vidaus karas tapo velionio Lietuvos didžiojo kunigaikščio (toliau – Ldk) Vytauto sukurtos valstybės tvarumo iššūkiu. Anot autoriaus, su šiuo iššūkiu Vytauto valstybė susitvarkė sėkmingai, praradusi tik sąlyginai nedideles teritorijas (p. 507–508).

Knygą sudaro dvi pagrindinės dalys – tyrimas ir priedai. Tyrimo tekste išskirtas įvadas (tyrimo tikslo formulavimas, istoriografijos ir šaltinių aptarimas) bei trys skyriai, išdėstyti chronologiniu principu. Tyrimo tikslo pasirinkimą nulėmė tai, jog fragmentiški šaltinių duomenys, reprezentuojantys vidaus karo eigą, prieštarauja istoriografijoje suformuluotiems teiginiams, kad vidaus karą nulėmė religinis (istorikų Anatolio Levickio ir

¹ Disertacija apginta 2011 m. Maskvos M. V. Lomonosovo valstybinio universiteto Istorijos fakultete; podoktorantūrinė stažuotė 2013–2015 m. vyko Vilniaus universiteto Istorijos fakultete.

² Toks knygos pavadinimo vertimas į lietuvių kalbą nėra vienareikšmis. Rusų kalbos terminas *наследник* šiame kontekste dažniau verčiamas kaip *ipėdinis* (pavyzdžiui, liet. *sosto ipėdinis* – rus. *наследник престола*), tačiau terminas *павелдѣтоjas* aiškiau apibūdina autoriaus kuriamą koncepciją apie Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio santykį su Vytauto sukurta valstybe. Taip pat pavadinime pavartotas terminas *династическая война* verčiamas ne tiesiogiai (liet. *dinastinis karas*), tačiau lietuviškai istoriografijai įprastesniu terminu *vidaus karas*. Plačiau apie šio termino vartojimą ne tik rusiškoje ir lietuviškoje, bet ir lenkiškoje, baltarusiškoje ir ukrainietiškoje istoriografijoje žr. recenzuojamos monografijos p. 16.

Matvejaus Liubavskio nuomone) arba socialinis (šią prielaidą palaikė istorikai Mitrofanas Dovnar-Zapolskis, Michailo Hruševskis, Bogdanas Barvinskis, Andrejus Dvorničenka) visuomenės susiskaldymas. Anot autoriaus, mokslininkai, nagrinėję XV a. ketvirto dešimtmečio vidaus karą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK), įtikinamai neatsakė arba net nebandė atsakyti į klausimą, kodėl dėl šio vidaus karo valstybė neišnyko arba nesubyūrėjo į atskiras dalis (p. 14). Juk po 1432 m. Ašmenos perversmo valstybė pasidalijo į dvi kovojančias stovyklas. Bandymas atsakyti į šį klausimą paskatino autorių suformuluoti labai platų tyrimo tikslą – „išsiaiškinti įvykių LDK po Vytauto mirties priežastis ir pobūdį (p. 14)“. Atsakymo paieškos paskatino autorių įsigilinti ne tik į XV a. ketvirto dešimtmečio įvykius, bet ir apmąstyti XIV a. pabaigos – XV a. vidurio LDK politinės ir socialinės istorijos realijas.

Remdamasis Rimvydo Petrausko tyrimais, S. Polechovas dėmesį koncentruoja į valdžios realizavimo ir įgyvendinimo praktiką LDK. R. Petrauskas, nagrinėdamas ankstyvųjų valstybinių struktūrų funkcionavimą Lietuvoje, įtikinamai parodė, kad didžiojo kunigaikščio valdžia ne konkuravo, bet simbiozės principu koegzistavo su diduomenės galia. Diduomenės sudėtis XIV a. pabaigoje – XV a. buvo gana homogeniška. Didžioji dalis jos narių priklausė aukščiausiam lietuvių bajorijos sluoksniui³. S. Polechovas pratęsia ir išplečia šią koncepciją, susitelkdamas ne tiek į diduomenės, kiek elito analizę. Jis išskiria valstybės valdantįjį ir regioninius elitus. Anot autoriaus, elitui priklausė tie asmenys, kurie „liudijo didžiojo kunigaikščio dokumentus arba buvo šių dokumentų garantai, aktyviai reikėsi politikoje, buvo gavę pareigybes, priklausė tam tikroms šeimoms arba giminėms“. Valstybės valdantysis elitas darė įtaką valdovo priimamiems sprendimams, o regioniniai elitai – valdovo pareigūnams LDK žemėse (p. 12–13, išnaša 4). Supaprastinant S. Polechovo schemą galime teigti, kad valdančiajam valstybės elitui priklausė Lietuvos diduomenė bei valdančiosios Gediminaičių šeimos nariai.

Ekspansinė Lietuvos valdovų politika Rusios žemių atžvilgiu nepaspartino šių žemių elito integravimosi į valstybės valdantįjį elitą (p. 111–115). Šis procesas įgavo pagreitį tik Kazimiero Jogailaičio valdymo epochoje, XV a. antrojoje pusėje (p. 501). Įsigilinęs į LDK socialines ir politines realijas XV a. pradžioje, autorius reziuumuoja, kad nors rusėnų kunigaikščių, bajorų, iš dalies miestiečių ir stačiatikių cerkvės padėtis nebuvo lygiateisė, Rusios žemių integracijos procesas LDK buvo akivaizdžiai rezultatyvus. Kaip ir kiti LDK gyventojai, rusėnai buvo suinteresuoti išsaugoti atskirą (nuo Lenkijos) ir suverenią valstybę. Jie laikė save Ldk – „savo galingo valdovo“, pavaldiniais (p. 119–129).

Ldk Švitrigailą nuo sosto nuvertė maža, tačiau labai įtakinga valstybės valdančiojo elito grupė. Jos pagrindą sudarė Lietuvos didikai ir Gediminaičių kilmės stačiatikiai kunigaikščiai. Anot autoriaus, šių kunigaikščių savimonė nebuvo „rusėniška“, jie suvokė

³R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje – XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003.

save kaip valdančiosios giminės narius (p. 276, išnaša 82). Regioniniai LDK elitai nebuvo įtraukti į sąmokslininkų planus, todėl nenuostabu, kad būtent jie, ypač vidaus karo pradžioje, palaikė Švitrigailą (jų akyse teisėtą valdovą), o ne Žygimantą Kęstutaitį (sosto uzurpatorių) (p. 276, 288). Jei sąmokslas būtų pavykęs, regioniniai elitai (taip pat likusi valstybės valdančiojo elito dalis) būtų pripažinę naująjį Lietuvos valdovą. S. Polechovas pabrėžia, kad po Ldk Vytauto mirties Švitrigailą didžiuoju kunigaikščiu išrinko taip pat labai maža žmonių grupė (Lietuvos didikai ir Gediminaičių kilmės kunigaikščiai), kuri reprezentavo valstybės valdantįjį elitą. To pakako, kad valdovo išrinkimas būtų legituotas ir pripažintas visos LDK mastu. Kazimiero Jogailaičio ir Žygimanto Senojo pavyzdžiai taip pat rodo, kad toks valdžios įgyvendinimo modelis buvo veiksnus dar XV a. viduryje – XVI a. pradžioje (p. 167–171).

Vidaus karo metu susidarė paradoksali situacija – tiek Švitrigailą, tiek Žygimantą Kęstutaitį pavaldiniai laikė teisėtais Lietuvos valdovais. Taigi 1432–1438 m. Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio karas buvo dviejų valdančiosios dinastijos narių susidūrimas dėl sosto ir galios visose LDK žemėse.

Nors studijoje nagrinėjamo laikotarpio nepublikuotų šaltinių nėra daug, autorius sugeba maloniai nustebinti skaitytoją. *Priede nr. I* jis publikuoja net 15 mažai žinomų LDK vidaus karą reprezentuojančių šaltinių (rusėnų, senąja vokiečių bei lotynų kalbomis). Šiuos šaltinius autorius surinko dirbdamas Austrijos, Baltarusijos, Latvijos, Lenkijos, Lietuvos, Rusijos, Švedijos, Ukrainos, Vokietijos archyvuose ir bibliotekų rankraščių skyriuose⁴. Net 5 šaltiniai į mokslo apyvartą buvo įvesti pirmą kartą, dar 5 buvo žinomi istoriografijoje, tačiau publikuoti pirmą kartą. Be detalaus išorinio ir vidinio rankraščių duomenų aprašymo, autorius pateikia lotyniškų ir senąja vokiečių kalba surašytų šaltinių vertimus į rusų kalbą. Tai palengvina šių šaltinių sklaidą platesnėje mokslininkų, ypač rusakalbių, aplinkoje. Tyrimo tekste taip pat yra pateikta vieno iš šių šaltinių faksimilė⁵. Publikuojami šaltiniai nėra atsieti nuo tyrimo teksto. Jie papildo tyrimą ne tik naujais duomenimis, bet ir padeda autoriui kurti dinastinio karo koncepciją. *Priede nr. II* autorius pateikia Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio itinerariumus, kurie gerokai praplečia Bogdano Barvinskio, Oskaro Haleckio ir Raimondos Ragauskienės įdirbį šiuo klausimu⁶.

⁴Dalis jų yra prieinami virtualiai. Pavyzdžiui, naudojantis Lenkijos mokslo ir kultūros įstaigų skaitmeninių išteklių portalu: <fbc.pionier.net.pl>.

⁵Priedas nr. I, 9. 1433 m. rugsėjo mėn. 25 d. Lietuvos didikų pasiuntinybės tekstas, skirtas Lenkijos karaliui Jogailai. Faksimilė publikuota p. 347.

⁶Plačiau: Б. Барвіньскій, *Жигимонт Кейстutowич Великий князь Литовско-рускій (1432–1440)*, Жовква, 1905, с. 121–123; О. Налецки, *Ostatnie lata Świdrygielty i sprawa wołyńska za Kazimierza Jagiellończyka*, Kraków, 1915, s. 285–296; R. Ragauskienė, Lietuvos valdovų vilnietiški itinerariumai, *Vilniaus žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje. 2002–2004 m. istorinių šaltinių paieškos*, Vilnius, 2006, p. 318–319.

Paskutinis priedas – *Priedas nr. III* yra kontroversiškas, todėl jį aptarsime detaliau. Šiame priede autorius, remdamasis vis labiau LDK tyrimų kontekste populiarėjančiu prozopografijos metodu, pateikia 1432–1438 m. Ldk Švitrigailos šalininkų (rus. *сторонники*) biogramas. Autorius Švitrigailos šalininkais laiko tuos asmenis, kurie „šaltiniuose minimi, jog pripažino Švitrigailos valdžią [...], jo tarybos nariai, pasiuntiniai, dvasininkijos atstovai, žemėvaldos suteikčių gavėjai, pareigūnai, tarnai (rus. *служу*) ir svetimšaliai „svečiai“, taip pat vasalai (p. 561)“. Šalininkais laikomi ir už LDK ribų esantys Švitrigailos sąjungininkai (rus. *союзники*), tačiau sąmoningai nepateikiamos šių asmenų biogramos (p. 561). Šių duomenų įtraukimas į priedą būtų dar labiau išplėtęs studijos apimtis, tačiau, vargu, ar būtų padėjęs pasiekti išsikeltus tikslus ir uždavinius. 153 priede esančios biogramos yra suskirstytos į tris stambesnes grupes: 1) dvasininkijos; 2) kunigaikščių; 3) bajorijos, tarnų bei miestiečių. Šis skirstymas yra patogus ir savaime naudingas, tačiau nėra plačiai išnaudotas pačiame tyrimo tekste. Tyrimo tekste kuriama kolektyvinė Švitrigailos šalininkų biografija (p. 282–288, 422–423, 493–494, 499–503)⁷, tačiau ji siejama su valdančiuoju valstybės arba atskirų LDK regionų elitu. Joje „paskęsta“ žemesnių socialinių grupių nariai – eiliniai dvasininkai, miestiečiai, Švitrigailos tarnai, užsieniečiai samdiniai arba „nuotykių ieškotojai“. Taip pat nėra aišku, ar šiai kategorijai reiktų priskirti Švitrigailos šalininkų tarnus, namų ūkio narius. Pavyzdžiui, ar priede minimo buvusio Vilniaus miestiečio Aleksejaus tarnas Ignotas buvo Švitrigailos šalininkas (p. 589–590)? Manychiau, kad vertėjo griežčiau ir konceptualiau atrinkti Švitrigailos šalininkų kategorijai priklausančius asmenis. Nėra aišku, kokių būdu reikšėsi jau minėto miestiečio Aleksejaus arba 1432 m. Jogailos valdžią pripažinusių Olesko žemionių (p. 601, 602, 607, 611–612, 613, 616, 622, 624, 629) subordinacija („šalininkiškumas“) Švitrigailos atžvilgiu. Formaliai Švitrigailos šalininkais galėtume laikyti visus LDK gyventojus, kurie nepripažino Žygimanto Kęstutaičio valdžios. Nepaisant to, anot autoriaus, būti pavaldiniu nėra tas pats, kas būti šalininku. Pavyzdžiui, Švitrigaila dar 1399–1400 m. sandūroje gavo valdyti Vakarų Podolę, bet 1401 m. pradžioje šalininkų ten dar neturėjo (p. 134, 511–512). Regis, autorius Švitrigailos šalininkais laiko tik tuos pavaldinius, kurie šaltiniuose įvardyti kaip Švitrigailos pavaldiniai.

Sergejaus Polechovo studiją galima laikyti XV a. pirmosios pusės LDK enciklopedija. Autorius išmano daugiakalbę naujausią istoriografiją (anglų, baltarusių, lenkų, lietuvių, rusų, ukrainiečių, vokiečių kalbomis), analizuoja ne tik žinomus ir publikuotus, bet ir archyvinis šaltinius. Studijoje gilinamasi ne tik į siaurą vidaus karo problematiką, bet analizuojamas platus LDK politinės ir socialinės istorijos klausimų ratas.

Andrej R y č k o v

⁷ Pristatomos kelios kolektyvinės biografijos, kadangi Švitrigailos šalininkų sudėtis vidaus karo metu kito.